

НАСТАНАК И СТРУКТУРА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА*

Данас, када се навршава 2000. година трајања хришћанства, мени је припала част и пријатна дужност да овде, на Коларчевом народном универзитету, говорим о нашој језичкој прошлости, о првој написаној речи наших предака. Данас је то не само за хришћанство него и за наш народ неке врсте јубилеј, зато што у свих Словена, па и нас Срба прва написана реч беше реч о Богу. Беше то:

*„Слово иже крмиѣ душе чловеческије
Слово иже креѣиѣ срдца и уми
Слово в'са гоѣоваја боѣа ѡзнаѣи”¹*

У преводу на савремени српски књижевни језик, то је:

*„Реч која храни душе људске
Реч која креѣи срце и ум
Реч сва сѣремна Боѣа да ѡзна.”²*

Та реч откључала је врата новој етапи духовног и културног развоја уопште код свих словенских, а пре свега јужнословенских народа. Од тог периода до данас прошло је готово целих једанаест столећа трајања словенске писмености.

Тај миленијум, са становишта развоја српског књижевног језика, можемо поделити хронолошки на следеће етапе:

I етапу – усвајање првог словенског књижевног језика, старословенског (X, XI век);

---

* Овај рад је незнатно измењена верзија предавања одржаног у Задужбини Илије М. Коларца 10. новембра 2000. године у Београду.

¹ Ђорђе Сп. Радојичић, *Слушајѣе, словенски народе сав.* – Старо српско песништво IX–XVIII века, Крушевац, „Багдала”, 1966. године (Друго издање, 1988), стр. 11.

² Томислав Јовановић, *Константин Преславски, Проглас светиоѣ јеванђеља.* – Стара српска књижевност, Хрестоматија, Филолошки факултет, Београд, „Нова светлост”, Крагујевац 2000. године, стр. 11.

II етапу – употребе језика који се развио из старословенског у српској средини – епоху српкословенског језика (која је, према најстаријим сачуваним српским ћирилским споменицима, трајала у распону од XII до половине XVIII века);

III етапу – тзв. епоху „језичког плурализма” (Ивић), која је трајала у XVIII веку и продужила се на прве деценије XIX века;

IV етапу – конституисање модерног књижевног језика, у којој је Вук Стефановић Караџић централна фигура (прва половина XIX века).

Од ове последње етапе, победе Вукове књижевнојезичке и правописне реформе, такође се може сачинити периодизација која би расветлила ближу историју српског модерног књижевног језика и етапе његовог развоја у току петнаест деценија његове употребе, али то није предмет овога рада.

Пре него што се осврнем на прву етапу – етапу пријема писмености на старословенском језику, указаћу на најбитније догађаје који су томе претходили. Подсетићу на неке углавном познате чињенице и историјске догађаје неопходне за схватање општег развоја писмености код Словена, а који су везани за њене почетке и конституисање првог књижевног језика словенског – старословенског.

Како је настао први књижевни језик код Словена – старословенски?

Одговор је кратак – настао је као резултат делатности двојице Грка, солунске браће Константина (Ћирила) и Методија за време њихове моравско-панонске мисије. У вези са тим битне су следеће чињенице.

Територија насељена Словенима у IX веку захватала је знатно веће просторе – на северу Карантанија, држава панонских Словена, Велика Моравска, цело Балканско полуострво, на истоку Бугарска и на југу велики део Грчке – чине компактније словенско становништво. Њихов језик се у IX веку не разликује много, иако нам упоредна граматика словенских језика пружа материјал на основу којег можемо говорити о сигурним дијалекатским разликама којима се одликују говори тадашњих панонских и моравских Словена, с једне стране, бугарско-македонских, с друге стране, и будућих српскохрватских говора, с треће стране.

Територија на којој су ти Словени живели била је у ствари територија држава које су већ усвојиле хришћанство.³ Владајућа средњовековна религија – хришћанство тада је проповедана на три јези-

³ Јужни Словени су ушли на територију Византије, а то значи да су Срби дошли на простор православне Византије.

ка: грчком, латинском и јеврејском, који су сматрани светим језицима. Међу западним свештенством нарочито се укоренило схватање да се једино на тим језицима може проповедати мисао о Богу. Заступнике таквог мишљења називамо *тјријезичницима*.

Било је више неуспелих мисија ширења хришћанске религије са севера из Регензбурга и Салцбурга, а са запада из Аквилеје, покушаја да се спроведе покрштавање Словена и уведе богослужење на њима потпуно страном и непознатом језику – *латинском*. Моравски кнез Рагислав, да би очувао своју кнежевину и мир у њој, а са жељом да створи црквену организацију са богослужењем на своме језику, обратио се 862. византијском цару за помоћ. На тај начин, сматрао је он, заштитио би своју кнежевину од агресивног германског свештенства које се све више мешало у унутрашњу политику његове државе.

О томе како се одвијала моравско-панонска мисија има потврда у различитим изворима на словенском, грчком и латинском језику. Из њих сазнајемо да су на чело мисије постављена браћа Константин Филозоф и игуман Методије, учени и угледни људи. Они су били већ искусни у пословима ове врсте. Осим свог матерњег грчког језика добро су познавали словенски језик којим су говорили њихови словенски суседи из околине Солуна.

Из Житија Методијевог о том одсудном тренутку сазнајемо.

*Цар се Константиџину обраџи речима:
„Чујеш ли, Филозофе, ове речи?
Друџи овоџа учиниџи не може
осим џебе. Дакле, ево џи
мноџо дарова и узми браџа
своџа, иџумана Меџодија, џе иди!
Јер обоџица сџе Солуџани,
а Солуџани сви чистџо џоворе словенски.”*

(Житије Меџодијево, џлава V)

Јасно је, дакле, зашто је цар изабрао солунску браћу за ову мисију. Прихвативши ову мисију, Константин је *саставио џисмо*, и то највероватније *џлаџољицу*. После тога је на словенски дијалекат из околине Солуна са грчког превео изабране делове књига *Светџоџ џисма*, неопходне за службу. Од књига Новог завета превео је изабране делове *Јеванђеља* и *аџосџола*, и на тај начин саставио *Изборно јеванђеље* и *Изборни аџосџол*; а од књига *Сџароџ завеџа* превео је *Псалџир* и саставио га.

Тако су Словени добили свој први књижевни језик и прво писмо глагољицу. О називу писма које је Константин саставио дознајемо

само посредно из најстарије словенске филолошке расправе Црно-рисца Храбра *Слово о њисменех* у којој он спомиње само *словенска слова* („писмена словенскаја”). Међутим, назив *џлагољица* дали су јој слависти у XIX веку.

Језик превода Константин и Методије звали су *словенски*, а данас га прецизније називамо *сѣарословенски* и због његове првобитне намене за употребу у цркви – *сѣароцрквенословенски*, односно само *црквенословенски*. Тим језиком није се говорило, служио је у литургијске сврхе и за преводе хришћанских садржаја са грчког језика. Какав је тај језик био по својој структури?

У његовој основици био је дијалекат Словена из околине Солуна. Но, старословенски се у одређеној мери никако не може изједначити са живим народним говором првих деценија IX века из околине Солуна из следећег разлога – живи народни говор тога времена није могао изразити суптилне садржаје хришћанске религије. Једноставно, појмовни свет за који су Словени имали своје речи одговарао је њиховом раније стицањем искуству и паганском поимању живота.

У суживоту са Грцима сигурно је да су већ тада усвојили многе речи из *џрчкоџ народноџ језика*, за шта има потврда и у старословенским споменицима. Први преводиоци, Константин и Методије, уносили су и многе речи из *џрчкоџ књижевноџ језика*. Утицај грчког језика видљив је и на нивоу фонетике – уношењем речи из грчког уносе се гласови тог језика, као нпр. фонема **ф**, коју словенски језици нису имали (Стефан) и неке друге иновације на нивоу реченице. Утицај грчког језика одразио се у неким појединостима на целину структуре старословенског језика, због чега се он и не може изједначити са говором околине Солуна којим су говорили солунски Словени у првим деценијама IX века. Ипак, ако изузмемо појединости које одликују грчки утицај, старословенски у великој мери чува своју словенску структуру (систем гласова: вокала и консонаната, гласовни процеси који су се догодили у прасловенском језику видљиви су у старословенским речима; промена именица, заменица, бројева, глагола... – јасно говоре о његовом словенском пореклу). Прецизан лик старословенског књижевног језика установљен је проучавањем старословенских споменика, којих има петнаестак и чине тзв. *канонске сѣарословенске сѣоменике*. Оригинална дела солунске браће и њихових најближих ученика нису се очувала до данас, већ преписи њихових оригинала из каснијег периода, с краја X и из XI века. Разумљиво је да због времена када су настали (на сто и двеста година после рада Ђирила и Методија), у њима има и појединости везаних за подручја на којима су настали (тзв. моравизми, бохемизми и сл.). Сачувани преписи писани су глагољицом или ћирилицом на пергаменту или су клесани у камену. Глагољицом су писани: *Зоџрафско*

јеванђеље, Маријино јеванђеље, Асеманово јеванђеље, Охридско јеванђеље, Синајски ѿсалѿир, Синајски еухолоѿиј, Ключев зборник, Македонски глагољски одломци, Кијевски мисал. Ђирилицом су писани: Савина књиѿа, Суѿрасаљски зборник, Одломци Ундолскоѿ, Хиландарски одломци, Зоѿрафски одломци, Македонски ћирилски одломак. Од натписа сачуван је Самуилов натпис (нађен на источној обали Преспанског језера) из 993. године.

Солунска браћа су имала великих потешкоћа са поменути $\bar{m}$ ѿријезичницима. Упркос томе, наставили су са мисионарским радом, као и са преводилачким. Константин Филозоф умро је током мисије и као монах Ђирило сахрањен је у грчком манастиру у Риму 14. фебруара 869. године. Методије је још кратко време боравио у Панонији обучавајући ученике. Затим се вратио у Моравску, где су се политичке прилике измениле. Кнеза Растислава с престола је збацио синовац Сватоплук уз помоћ немачког свештенства. У тамницу је затворио Методија, који је тек после три године на интервенцију папе ослобођен. Методије умире 885. године, а његови ученици бивају протерани, затварани у тамнице, мучени или продавани као робље. Ипак, један део ученика солунске браће успео је да се упути на југ међу Јужне Словене. Они одлазе у Преслав, тадашњу бугарску престоницу, где је већ био организован књижевни рад. Климент и Наум упутили су се у Охрид, где организују школу у којој је, како сазнајемо из *Климентѿовоѿ жиѿиѿија*, ишколовано око три и по хиљаде ученика. Ко је саставио ћирилицу? Сматра се да би аутор могао бити Константин Презвитер (Преславски). Наиме, у Преславу је у то време негована ћирилска традиција. Климент и Наум остају верни глагољској традицији својих учитеља, коју настављају у Охриду.

О примању словенског богослужења на старословенском језику, као и о даљим путевима ширења старословенске писмености међу Србима и Хрватима једва да има нешто података. Сам чин пријема старословенског богослужења остаје нам непознат.⁴ Из прва два века писмености, X и XI, готово да и нема сачуваних споменика који би нам помогли да реконструиремо тај непознати период у нашој науци. Два кратка глагољска текста: Гршковићев и Михановићев одломак и неколико слова на опеци или фрагменту керамичког суда једи-

---

⁴ А. Младеновић је у новије време изнео своју претпоставку о томе како су Срби, следећи византијски модел власти (Бог на небу – византијски цар на земљи – византијски народ на земљи), у својој словенској средини (преиначивши у модел: Бог на небу – словенски владар на земљи – словенски народ на земљи) могли вршити утицај преко словенског богослужења. То се могло, по претпоставци аутора, остварити још за владавине Часлава Клонимировића (927/928–950). Вид. А. Младеновић, *О неким ѿиѿињањима сѿварања срѿске редакције сѿтарословенскоѿ језика*, Археографски прилози бр. 17, Београд 1995, 7–18.

ни су трагови о евентуалној употреби глагољице на нашим просторима. Усамљеник из X или XI века је ћирилицом писан текст малог *Темнићког најџиса* (нађен у околини Варварина), који се може сврстати у време пријема старословенске писмености на нашем простору. Овај натпис садржи свега петнаест речи, од којих су десет туђа светачка имена. Иако је мали по садржини, тај епиграфски споменик пружа довољно података о језику, писму и правопису. Била би то најранија сачувана потврда да смо старословенски језик могли примити на писму ћирилице.

Најсџарију сачувани ћирилски споменици наше писмености потичу из друге половине XII века, тако да се то време узима као поуздано време – када је књижевни језик, српкословенски, настао еволуцијом старословенског језика, у нашој српској верзији већ *сасвим формиран*.

Тиме смо завршили уводни део излагања о предисторији нашег књижевног језика.

Општеважећа чињеница која се одразила на даљи ток развоја културе код Јужних Словена јесте црквени раскол који се догодио 1054. године. Од тог времена званично се могу пратити два развојна тока културе означена у науци као: *Slavia Orthodoxa* (на истоку – код православних Словена) и *Slavia Latina – Romana* (на западу код католичких Словена). Ове две културне зоне преклапају се преко подручја Босне. Разумљиво, Срби као православци развијају своју културу у највећој мери у оквиру *Славије Орџодоксе*.

Прву етапу – усвајање старословенског језика код Срба (X и XI век), услед недостатка бројнијих материјалних доказа, можемо сагледати само *хиџоџеџички*. Те хипотезе заснивају се на проученим споменицима из XII века и каснијег времена, као што су: *Мирослављево јеванђеље*, *Вуканово јеванђеље*, *Хиландарска џовеља*, *надџробни најџиси*, *кџиџџорски најџиси*, *најџиси на фрескама* и сл.

Језик ових споменика није више старословенски, али у свом већем делу чува структуру старословенског језика. У чему је чува, а у чему не?

Чува је највећим делом у морфологији и у синтакси. Извесних измена, разумљиво, било је на творбеном и лексичком плану у духу српског народног језика. Нарочите измене захватиле су фонолошки ниво структуре старословенског језика. Зашто? Зато што су старословенске богослужбене књиге у та далека времена руком преписиване на пергаменту, за шта је било потребно доста времена, позајмљиване или поклањане књиге преношене су из једног манастира или писарског центра у други. Малобројни писари нису нигде више могли

чути ћирило-методијевски чисти старословенски језик. Почели су уносити у те текстове оне измене које су се догодиле у фонолошком систему њиховог матерњег говора. Осим ових измена, за потребе бољег превода са грчког требало је смислити нове речи и конструкције. У том смислу српскословенски има своју развојну линију, која се може пратити како у оригиналним делима (нпр. житијима) тако и у преведеним делима. Ограничен број црта захватио је фонолошку структуру (ѣ, ѡ>ѣ, ж>у, ѡ>е, рѣ, лѣ и рѣ, ѡѣ свели су се на р и л и др.). Тако су у разним словенским крајевима настале редакције, рецензије, измене старословенског језика у правцу његовог понарођивања, прилагођавања фонолошкој структури одређених језика.

Код Срба настао је *српскословенски језик* (посрбљавање у духу штокавског наречја), код Хрвата – *хрвајска редакција* (са уносом измена у правцу чакавског наречја), *буџарска редакција* – у правцу бугарског народног језика, *руска редакција* (рускословенски) – у правцу *руској изговора* и сл.

Иако немамо споменика сачуваних пре XII века, претпоставља се да смо писменост примили највероватније у X или негде у првим деценијама XI века.. У то није тешко поверовати када се зна да је старословенски језик настао у првој половини IX века а његови најстарији сачувани споменици потичу из X и XI века. Српска редакција је, према томе, могла настати раније, иако њени најстарији сачувани споменици потичу из XII века. Има више хипотеза о месту настанка српске редакције, нпр. као место настанка српске редакције наводе се у науци области: Зета (по мишљењу Александра Белића) или подручје северно од Скопља (по Ирени Грицкат).⁵ Ова друга хипотеза има све више присталица, јер је изучавање језика старих споменика све више потврђује. На чему се заснива ова хипотеза? Вероватно је у време настанка редакције на том подручју постојао народни говор са фонолошким особинама које су измениле старословенски фонолошки лик какав затичемо у *српској редакцији*. Ту су назал (ж) променом у у – ржка је дало *рука*, а пѣть је дало *йей*; полугласници ѣ, ѣ се свде на један, који се обележава танким јером, вокално л и р се чува.

Без обзира на хипотезе о томе где је настала српска редакција, битно је да се она учврстила са одређеном фонолошком структуром. Такав књижевни језик остао је у главним цртама неизмењен, јер је био намењен употреби у цркви. Требало је да изрази хришћанску мисао у што изворнијем облику. Тиме је био заштићен само од оних иновација које су могле нарушити значењски ниво текста. Пошто су у

---

⁵ Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрвајског језика*. – Народна библиотека Србије, Београд, 1975, стр. 27–38.

редакције унете измене на фонолошком нивоу, одређени број слова која је имала старословенска ћирилица постао је сувишан. У нашим ћирилским споменицима из XII века још се може наићи на употребу (с новом функцијом) још понеког таквог слова. На пример, у *Мирослављевом јеванђељу* (споменику с краја XII века) има још слова за некадашње назале, којима се означавају нови гласови, нпр. ж=у или њ=е. Познато је да су назвали још раније у српским народним говори-ма дали пуне вокале: е и у.

После XII века графијски систем српске ћирилице углавном је стабилан и добрим делом је формиран према потребама српскословенског језика. Ћирилски споменици који се везују више за западније, југозападније крајеве употребљавају правопис познат у науци као *зеттско-хумски* (слово е има две функције: означава самогласник е и гласовну секвенцу „је”; слово **јат** такође има две функције: означава глас **јат**, и гласовну секвенцу „ја”, посебним словом **ђерв** означавају се гласови **ћ** и **ђ**).⁶ Овај правопис ће на том подручју и у каснијим временима бити у употреби и доживеће своју еволуцију. Друга група споменика, из источнијих крајева, имаће своја специфична обележја у виду *рашког ѓравописа*.⁷ У њему се уместо двофункционалних слова е и **јат** употребљавају прејетовани вокали (ѡ и ѣ), а слова е и **јат** имају своје основне функције означавања самогласника е и **јата**. У овом правопису нема **ђерва**, већ се **ћ** и **ђ** означавају словима **к** и **г** који сада имају по две функције (означавају **к** и **г** и **ћ** и **ђ**). У обе правописне школе употребљава се за означавање полугласника само танко **јер**. Извесну нормализацију *рашког ѓравописа*, сматра се, извео је Сава Немањић (свети Сава) почетком XIII века. У његово доба устаљена је и нормализована употреба ѡ и ѣ. У време када је српска држава стекла своју аутокефалну црквену организацију, Сава Немањић је учествовао у организовању верског живота и том приликом је могао остварити свој утицај и на реформу рашког правописа.⁸

Крајем XIV и у XV веку у време деспота Стефана Лазаревића, у манастиру Ресави (данашња Манасија) развила се велика преписивачка активност. Овај правопис разликује се од претходна два. Знатна новина је увођење слова дебелог **јер**, које се писало у префиксима,

⁶ Ту се ради о означавању грчких гласова сличних изговору наших *ћ* и *ђ* у речима грчког порекла: *евангелик* : *еванђелие*. У текстовима писаним на народном језику слово *ђерв* означаваће *ђ* (а од XIV века и *ћ*) као у повели Кулина бана у речи *гѡлаѡмь* („грађанима”) .

⁷ Рашки правопис у својој ранијој фази (друга половина XII века) није још увек строго нормализовао употребу *к* и *ѡ* (за *ћ* и *ђ*) и др.

⁸ А. Белић, *Учешће Свѡјоѡ Саве и њѡгове школе у сѡварању нове редакције срѡјских ћирилских сѡменика*, Светосавски зборник I, Београд 1936, 210–276.

предлозима (кѣ, сѣ, вѣ), као и за означавање вокалног рѣ и лѣ, а танко **јер** је остало да се пише углавном на крају речи^{8a}. Било је ту још и других измена које су у овом *ресаваском љавојису* присутне већ у текстовима XIV века.

Овако уређен српскословенски језик, са уређеном азбуком, прилагођеном његовим потребама, најпре се употребљавао у цркви као језик цркве, литургије као и раније старословенски језик. Нема података да се њиме говорило. Већ од XIII века српскословенски је проширио сферу своје употребе на књижевност. Српска средњовековна књижевност писана је овим језиком. С обзиром на сферу употребе, на функцију коју је имао, унутар српскословенског језика, начелно можемо говорити о неколико функционалних стилова:

а) *о лиѣурѣјском* – који је негован у преписивачкој делатности – њиме су писана дела која припадају богослужењу (молитвеници, јеванђеља и сл.);

б) *о сѣилу ориѣналноѣ сѣваралашиѣва* – биографска дела, хагиографски састави, житија, биографије српских владара од XIII до XVII века;

в) *о сѣилу љреводне књижевности* – која није јединствена по својој жанровској структури. Обухвата романе (роман о Троји, о Александру Великом), приповетке, апокрифе (дела која је званична црква одбацила у свом учењу) и сл. У њима је језик доста упрошћен и ближи народном језику.

Српскословенски језик заступљен је и у текстовима меморијалног карактера: *надѣробним сѣоменицима, зајисима у књиѣама, наѣѣисима на фрескама* и сл. Поменути функционални стилови јасно сведоче о изражајном богатству и развоју српскословенског као књижевног језика у ужем смислу.

Од самих почетака наше писмености потребе државне администрације и службе изражавају се на народном језику. То се већ види у најстаријој сачуваној повељи Кулина бана (1189). Повеље и писма чувају највише народних језичких црта и добар су извор података о

---

^{8a} Један изворни полугласник био је заједничка одлика српског и бугарског црквеног и књижевног језика у другој половини XIV века. И на српској и на бугарској страни требало је тада наћи графичко решење којим би се обележио поменути изговорни полугласник. То решење нађено је у слову дебелом јеру (ѣ), када се код Срба и Бугара приступило проверавању, ревизији и исправљању садржине богослужбених књига, стварању њихових словенских превода полазећи од аутентичности грчких оригинала чије су колевке биле манастири на Светој Гори. О томе вид. Александар Младеновић, *Наѣомене о једној заједничкој особини српскоѣ и бугарскоѣ љравојиса у време љаѣријарха Јефѣѣиѣија*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVII/1-2, Нови Сад, 2004, 165–173.

развоју нашег народног језика у средњем веку. Постоје бројна издања ових докумената, а највећу збирку сакупио је и објавио Љубомир Стојановић. Осим повеља, законици у великој мери садрже народни језик са примесама српскословенског (нпр. *Душанов законик* сачуван у преко двадесет преписа).

Многобројна ратна пустошења, пожари, земљотреси утицали су на губитак великог броја српских средњовековних ћирилских споменика, како оних из најранијег периода (X и XI век) тако и из каснијег времена. Ипак се доста споменичке грађе сачувало ван граница наше државе: на Светој гори, у Дубровнику (Дубровачки архив). Археографско одељење у Народној библиотеци у Београду марљиво ради на изучавању српских ћирилских споменика, њиховом опису и резултате свога рада објављује у часопису *Археографски њрилози*.

А сада ево неколико примера књижевног језика из различитих споменика.

а) Из *Мирослављевог јеванђеља* (XII век):⁸⁶

всакъ бо дѣлаки дѣла злая ненавидитъ свѣта. и не приходитъ къ свѣтоу да не обличеть се дѣла его ꙗко зла сють (Јован 3, 20)

У слободнијем преводу:

Јер сваки који зло чини мрзи свейлостѣ и не иде ка свейлостѣи да се не оѣкрију његова дела ѡшѣио су зла.

б) Са почетка XIV века из *Јефимијине ѡхвале кнезу Лазару*.⁸⁸

приди ђво на помоць · нашоу · идеже аце еси · на моја же малаа приношенѣа
призри · и въ многа вѣмѣни сѣа · не по достоинѣиу бо тебѣ похвалѣ прѣнесохъ · нь по
силѣ м(а)лаго ми разоумѣа

У преводу:

„На моја мала ѡриношења ѡгледај и у многа их ѡриброј, јер не ѡпринесох ѣи ѡхвалу како досѣоји, неџо ѡрема моѣи малоџ ми разума“.

в) Пример народног језика: *Повеља Кулина бана* (1189):⁹

⁸⁶ Никола Родић – Гордана Јовановић, *Мирослављево јеванђеље. Криѣичко издање*. – Београд (Српска академија наука и уметности), 1986, стр. 29.

⁸⁸ Томислав Јовановић, *Стара српска књижевност, Хрестоматија*. – (Монахиња Јефимија, *Похвала свейом кнезу Лазару*), Филолошки факултет, Београд „Нова светлост“, Крагујевац, 2000, стр. 91–93.

⁹ Невенка Гошић, *Криѣичко издање ѡвеле Кулина бана*, у зборнику радова Осамсто година Повеље босанског бана Кулина (1189–1989), АНУ БиХ, Сарајево 1989, стр. 15 (приложена фотокопија примерка који се чува у Санкт-Петербургу).

У име ѡца и сѡа и сѡаго дѡа · ѡ бань: бо|сьски кѡлинь присезаю тебѡ кнеже |
крѡвашѡ: и вьсѡмь граамь: дѡвровѡч|амь правы: приѡтель: быти вамь | ѡь
селѡ: и довѡка

У преводу:

У име оца и сина и Светиога Духа, ја, босански бан Кулин, заклинјем се теби, кнеже Крвашу, и свим грађанима Дубровчанима да ћу вам ѡрави ѡријатељ бийи од сада и довека...

Текстови писани на народном језику имали су одлике локалног дијалекта.

Са распадом српске државе, и најездом Турака, све до почетка XVIII века, настаће тешки услови за развој наше културе. Ипак, све то време у писарским центрима одвијаће се периодично јача, а периодично слабија активност. Од тог времена у различитим таласима одвијаће се миграције и померања становништва. Ипак, у том истом периоду оствариће се значајна новина у српској култури. Основаће се ћириличка цетињска штампарија на Цетињу 1493. године, за владавине Ђурђа Црнојевића у Црној Гори, а почетком јануара 1494. г. излази из штампе прва књига *Окѡоиха ѡрвогласника*. То представља изузетан културноисторијски догађај међу Јужним Словенима.¹⁰ До 1495. године у овој штампарији објављене су још три црквене књиге. Ова штампарија дала је подстицај појави штампарства и у другим манастирским центрима, где се штампало на српскословенском за потребе Српске православне цркве. Та технологија штампања примењивана је и у штампаријама: у Горажду, Рујну, Грачаници, Милешеву, Београду и Мркшиној цркви. Језик ових наших првих штампаних књига, српскословенских, одликовао се екавизмом за стари вокал јат, и рефлексом *a* уместо старог полугласника. Прве српске штампане богослужбене књиге одликовао је српскословенски језик који је до тог времена (крај XV века) имао стабилну структуру и норму. Немењању српскословенског екавизма и његовој стабилности доприносило је црквено јединствено устројство које је подразумевало унифицирани црквени језик. Ове особине задржане су до половине XVIII столећа до када се употребљава српскословенски језик. Период постојања штампарства код Срба (1494–1638) „остаће јединствен и по томе што је тада први и последњи пут српскословенски језик, као службени језик 'доживео' своју штампану верзију, а што се касније није никада поновило” (А. Младеновић). Српско штампарство остварило се поново у другој половини XVIII века, али на рускословенском језику и славеносрпском (рускословенском ћирилицом и руском грађанском ћирилицом).

¹⁰ А. Младеновић, *Прве српске штампане књиге – најомена с филолошке сцране*. – Археографски прилози 15, Београд 1993, 33–42.

Последњи писци који су писали на српскословенском језику били су Рачани, пребегли са Арсенијем Чарнојевићем (1690) из манастира Раче (Бајина Башта) у пределе Хабзбуршке монархије, једним делом у данашњу Војводину. Управо у овим новим областима настају најкрупније промене у развоју српског књижевног језика у XVIII веку. То је уједно и последња, трећа етапа о којој ћу овде говорити.

Ову епоху професор Павле Ивић означио је као – *епоху језичког њлурализма*.¹¹

Српскословенски се у Војводини употребљава све негде до краја прве половине XVIII века, када је Гаврило Стефановић-Венцловић написао своје последње дело. Значајно је његово дело *Буквар* (1717) – у коме наводи слова српскословенске ћирилице, а уз њих додаје и слово **ћ** (за означавање сугласника **ћ** и **ѣ**) као и слово **ц**.¹² Ова слова се не употребљавају у српскословенском писању. Најзначајнији међу Рачанима, *Гаврило Стефановић-Венцловић*, служио се српскословенским језиком за текстове верске садржине, а када се обраћао народу, у *Беседама*, писао је народним језиком. Тако је и у првим деценијама XVIII века настављена традиција употребе народног језика. Новина је у томе што се књижевни израз настоји свесно приближити ширем аудиторијуму путем њему разумљивог језика. На целих сто година пре Вука овај писац употребљавао је слова која ће доцније увести Вук у ћирилицу: **ћ** и **ѣ** (само са обрнутом функцијом), као и **ц**. Тежио је да пише разумљиво, за „просте” људе на народном језику; уводио је народне називе за празнике (*Духови*, *Пејров њосѣ*, *Видовдан*, *Пејровдан* и др.). Сакупљао је народне пословице и умотворине и већ тада поделио усмено песништво на женске и мушке песме, настојао је да *Светѣо њисмо* преведе на народни језик. Венцловићево дело остало је у рукопису, није штампано и зато у своје време није остварило јачи утицај на културне токове. Међу Рачанима и Јеротеј Рачанин пише своје *Пуѣшешѣвије ка ѣраду Јерусалиму* на народном екавском говору.

Код Срба у Угарској у XVIII веку долази до смене редакција: српскословенски језик замењује се рускословенским (руском редакцијом старословенског језика). Године 1726. у Сремским Карловцима оснива се школа *на славенском језику* (како су тада називали руски црквени језик). Непосредан повод за овако крупну промену у

¹¹ П. Ивић, *Прељед историје српског језика*, Нови Сад 1998, 105–159.

¹² Љ. Васиљев, *Буквар из 1717. године – дело Гаврила Стефановића Венцловића*, Зборник за филологију и лингвистику XXXIX/2, Нови Сад, 1996, 166–184. Ауторка је доказала у овом раду да је погрешно досадашње мишљење у науци да је аутор поменутог буквара Кипријан Рачанин. На основу детаљне палеографске анализе Буквара произлази да је његов аутор Гаврило Стефановић Венцловић.

култури војвођанских Срба почетком XVIII века био је отпор покушају њиховог унијаћења од стране Хабзбуршке царевине у којој су живели. Недостајали су основни услови за рад на просвећивању: није било школа ни кадра који би образовао свештенике, ни потребних књига, уџбеника, ни остале опреме неопходне за црквене потребе. Митрополит Мојсеј Петровић у више наврата писмом се обратио за помоћ руском цару Петру Великом, који је 1726. године послао прву групу учитеља на челу са Максимом Суворовом¹³. Од те године прорадила је у Сремским Карловцима славенска школа, а Срби су добили опрему за дванаест цркава, десет примерака тројезичног речника Поликарпова, седамдесет примерака граматице Мелетија Смотричког и четири стотине примерака буквара Теофана Прокоповича.¹⁴ Од 1733. до 1737. године школом је руководио Емануил Козачински. Тиме је на словенском југу први пут руски црквени језик уведен у школе. Крајем прве и током друге половине XVIII века Срби су преписивали и штампали разне текстове и књиге на руско-словенском и на славеносрпском језику. Још од средњег века, када су Руси били под татарским ропством и преживљавали тешке дане, српска књижевност битно је утицала на развој писмености у Русији. Културне везе с Русима одржавале су се и у каснијим вековима све до XVIII века. Нови рускословенски језик у војвођанској средини најпре се употребљавао у Српској цркви, где је у потпуности заменио српскословенски. У нашој цркви употребљава се од тада па све до данас. Осим у цркви и школи, рускословенски је проширио сферу своје употребе и на књижевна дела. Прве српске књиге на рускословенском језику јесу дела руског аутора Теофана Прокоповича и других. Прва књига на рускословенском језику аутора који није био Рус била је *Сѣмаѣѡгѣраѣија (Грбовник) Христифора Жефаровића* (1741).¹⁵ Он је објавио и друга дела на рускословенском језику. У другој половини XVIII века штампане су књиге српске средњовековне књижевности преудешене на рускословенски (*Службе срѣским свеѣиѣѣљима, Теодосијева биоѣраѣија Свеѣѡѣ Саве* и сл.). Најпознатији писци који су писали рускословенским језиком били су Захарије Орфелин (песма *Горесѣѣни ѣлач славнија иноѣда Србији*, 1764, а постоји и верзија на народном језику *Плач Србије*), Павле Јулинац, Јован Рајић (један од најученијих Срба свога доба и један од најбољих познавалаца руског црквеног језика), Трлајић и други.

¹³ Сличну молбу упутио је моравски кнез Растислав 862. године византијском цару.

¹⁴ А. Младеновић, *Славеносрѣски језик* – Нови Сад, 1989, 9–14.

¹⁵ А. Младеновић је утврдио да се Христифор презивао Џефаровић, вид. А. Младеновић, *Срѣска ѣраѣика XVIII века*. – Београд, Балканолошки институт САНУ, 1986. год., стр. 184–186.

Познаваоци рускословенског језика често су добро знали и руски, на коме су нарочито писали историографска дела: Павле Јулинац, Захарије Орфелин, Јован Рајић и други.

Како су Срби усвојили рускословенски језик? Одмах да кажемо, не у чистом изворном облику. Делимично су га србизирали већ од самог почетка. Зато када се говори о рускословенском из овог периода, ближе га одређујемо синтагмом „у употреби код Срба”. Наравно, свештена лица била су у свакодневном контакту са овим језиком по неколико сати дневно и могла су га боље усвојити. Још ако су били школовани у Русији, познавали су добро и његов изговор. Остали, који нису имали те погодности, посрбљавали су рускословенски у оним елементима у којима су се српски народни говори, па и ранији српско-словенски језик, разликовали од руског и рускословенског. Са руско-словенским језиком (а и са руским) Србима су стигле: рускословенска ћирилица и руска грађанска ћирилица. Они су се ипак сналазили у читању оних слова чија је гласовна вредност била слабо позната српском читаоцу. Нпр., у нашој средини није се правила разлика између **и** и **јери**, слово **јат** у нашој редакцији читало се као **е** (екавски изговор), а оно што су Срби чули од Руса био је изговор **је** (тако се *вѣра* читала као *вјера*). Слово **џ** у рускословенском језику изговарало се као **шч**, па су га Срби двојако читали – на свој начин као **шт** и на руски начин као **шч** (*ѣушѣен* и *ѣушчен*).¹⁶

Рускословенски језик намењен за црквену употребу задржао је ту функцију у српској православној цркви до данас. Од почетка његовог усвајања почиње лагана србизација, прилагођавање српском изговору. На србизацију нарочито су утицали писци световњаци у својим делима. Тако настаје нови тип књижевног језика у другој половини XVIII века – *славеносрпски језик*. У оним делима у којима желе да се приближе широј публици ови писци србизирају своје текстове. Ако погледамо дела писаца који су се служили славеносрпским језиком, уочићемо разлике у степену србизације. Тај језик није нормиран у данашњем смислу. Једна од општих карактеристика његових је – испреплетаност, интегрисаност црта различитих језика (рускословенског/руског и српског народног) у једној речи или облику, што се одражава на лексичко-фонетско-морфолошком плану (*совей, сосѣавиѣи, соѣласује се, код њиови сочиниѣеља, сослужиѣељима*).¹⁷ Иако није било правила по којима би се писци могли управљати, славеносрпски је током своје употребе ипак имао одређену

¹⁶ О овој проблематици детаљно говори А. Младеновић у својој књизи *Славеносрпски језик*, 18–42. Настанак славеносрпског језика везује се за почетак делања у нашој култури Захарија Орфелина (1726–1785), Јована Рајића (1726–1801) и Василија Дамјаноивћа (1735–1792).

¹⁷ Вид. А. Младеновић, *истио*, 75–94.

правилност у комбиновању језичких елемената. На пример: а) употреба се руски префикс *воз, в, во, со*, са српским завршетком у једној те истој речи, односно облику: *возѿрейѿао, возљубљеноѿ сина, совршеноѿ*; б) руски рефлекс вокалног л на који се додаје српски завршетак: *исѿолњавао, исѿолнио, ѿродолжавао*; в) присуство руског **ер** на месту српског вокалног **р**: *ѿвердоѿ, мерѿвоѿ*; г) основа **свобод-** са српском творбом: *освобођен, ослобођава* и др.).

Први писац који је почео писати славеносрпским језиком јесте Захарије Орфелин.¹⁸ Он је 1768. године у Венецији покренуо часопис *Славеносрѿски мађазин*, у којем је један део текстова, са предговором, написао на славеносрпском. Исти аутор је написао и друга дела на том језику. Уметничку прозу на овом језику писали су: Атанасије Стојковић (*Арисѿид и Наѿалија, Кандор*), Никола Стаматовић; *ѿрамаѿике иѿалијанскоѿ језика, школски уѿбеници*, најранија српска штампа: *Сербскија новини* (1791–1792) и *Славеносербскија вједомосѿи* (1791–1792). Орфелин у предговору свог *Мађазина* износи значајне мисли о књижевном језику, које су програмског карактера и на неки начин манифест, из два разлога. *Прво*, Орфелин се брине да текстови из овог часописа буду *схваћени* од што ширег круга читалаца, да буду *разумљиви*, и то не само онима који су школовани, него и онима који нису имали нормалне услове за учење. Због тога ће се редактори потрудити те ће неразумљиве речи и изразе „по српски управљати”, тј. посрбљивати.¹⁹ *Друго*, да би се постигла разумљивост текстова, употребљаваће се *соѿсѿвени језик*, јер и у другим европским земљама „књиге корисне за друштво и за појединце пишу се и печатају у Германији на немецком, у Францији на француском, у Англији на англиском...” За Србе је, према томе, *соѿсѿвени језик* српски или у ондашњој терминологији славеносрпски.²⁰

Мотив србизирања руског и рускословенског језика код писаца који се служе славеносрпским језиком и истовремено га развијају, јасан је – обухватити што шири слој публике. Славеносрпски је од почетка друге половине XVIII века (када се јавља) па све до половине XIX века имао своју еволуцију, која се огледа у све већој и већој србизацији и која се може пратити код појединих писаца.

Славеносрпски језик је имао чврст ослонац у рускословенском и ондашњем руском књижевном језику и мањим делом у српско-словенском језику из којих је позајмљивао лексику која му је недостајала. То су биле, пре свега, речи које су означавале појмове углавном апстрактног значења (нпр. лукавство, верност, савест, савет,

¹⁸ А. Младеновић, *исѿо*, 79–84.

¹⁹ А. Младеновић, *исѿо*, 80–81.

²⁰ А. Младеновић, *исѿо*, 76–77.

премудрост, нужан, намјереније и др.) и у томе се огледао највећим делом мешовити карактер славеносрпског књижевног језика. Тај карактер се није огледао у другим језичким областима јер је нпр. фонолошки (самогласнички и сугласнички) и морфолошки (облички) ниво славеносрпског књижевног језика био у највећем степену *истиовейџан* онемо који је одликовао и тадашњи шумадијско-војвођански дијалекат српског језика. Са српском народном и рускословенском лексиком у себи, тај књижевни језик је *могао* задовољити потребе српских писаца у остваривању њиховог књижевнोजезичког израза. Славеносрпски књижевни језик је за све време свог настајања био подвргнут сталном процесу посрбљавања.^{20a}

Према томе, у другој половини XVIII века на књижевнојезичком плану употребљавају се рускословенски (и руски), славеносрпски и прстонародни језик. Писци које смо овде већ помињали често су се служили свим тим типовима језичког израза. За сваки тип језичког израза опредељивали су се према књижевном жанру и тематици својих дела. Две најизразитије фигуре друге половине XVIII века Јован Рајић и Захарије Орфелин служе се свим овим језичким типовима.

Каква је разлика између поменута три језичка типа најбоље илуструје пример наведен у *Меморандуму* који је Теодор Јанковић Мирјевски поднео аустријским властима у време њиховог настојања да уведу народни језик и латиницу у школе да би тако спојили културу Војводине са културом Хрватске и Славоније. То је снажно одјекнуло у духовним и просветним круговима у Војводини и било убрзо спречено. Том приликом Мирјевски, опредељујући се за *славеносрпски књижевни језик* (рускословенском даје место у цркви) наводи сва три постојећа језика²¹:

I *црквени*: о жеже услишати Богу глас моленија нашего и помиловати ни

II *џрађански (славеносрпски)*: да ни Бог глас моленија нашего услишал и нас помиловал

III *џросионародни*: да би Бог глас нашега моленија чуо и нас помиловао.

Значајна фигура која претходи Вуковој правописно-језичкој реформи из овог периода јесте Доситеј Обрадовић. Он у духу просве-

---

^{20a} Вид. А. Младеновић, *О неким славенизмима у џесмама Досиџеја Обрадовића, Гаврила Ковачевића и Георђија Михаљевића, џосвећеним Првом српском усџанку*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2, Нови Сад, 2004, 27.

²¹ А. Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик*. – Београд, 1948, 21–22.

титељских идеја наступа са ставом да за народ треба писати народним језиком. Тога се држао од почетка до краја свога рада. Чувена је његова изрека: „Језик има своју цену од ползе коју узрокује”. Своју програмску концепцију изнео је у *Писму Љубезном Хараламјију* (1783). Ово дело, као и његово настојање да своја дела штампа и пише народним језиком, имали су утицаја на савременике да крену његовим путем. Нпр., Аврам Мразовић у Бечу 1787. године штампа свој *Поучиџелни маџазин за децу*, изјављујући у предговору да ову књигу с немачког преводи „на чисти српски језик следећући благоразумном мужу оному Доситеју Обрадовићу који мужески ободрава и друге да би на простом језику дела и сочиненија своја на ползу рода својега писали и издавали”.²²

У схватању да народним језиком треба писати за народ међу својим савременицима најдоследнији је био Новосађанин Емануил Јанковић. Идеја о употреби народног језика за ширу јавност коју сусрећемо још код Венцловића, затим код Захарија Орфелина, код Доситеја доживљава зрелу програмску концепцију. Њу ће у првим деценијама XIX века наставити група писаца, ученик Доситејев Павле Соларић, Јован Дошеновић, Лука Милованов и Сава Мркаљ.

Изузимајући ретке појединце, крај прве деценије XIX века може се узети као време када су код Срба у потпуности преовладавала схватања о њиховом књижевном језику, а која би се могла овако формулисати: а) књижевни језик Срба (у делима и текстовима световне садржине) треба да буде *разумљив* широкој читалачкој и слушалачкој публици, б) тај језик треба да буде близак српском (раз)говорном језику чиме ће се његова *разумљивост* остварити у највећој мери, в) сама списатељска пракса, а то значи језик у већини тадашњих публикованих световних текстова, показује да се тај језик најчешће заснива на српском народном језику који ми идентификујемо са данашњим шумадијско-војвођанским дијалетком, г) нови српски књижевни језик, славеносрпски неће моћи да разликује пуни израз без низа речи којима се означавају разни појмови апстрактног значења; те речи треба узети из рускословенског (тј. славенског, а такође и из ондашњег руског књижевног језика) и д) за писање славеносрпским књижевним језиком, на народној основи, треба тадашњу српску ћирилицу подесити, односно реформисати.²³

Када се размишљало о књижевном језику, дакле, истовремено се размишљало и о потреби реформе ћирилице. Ни руска црквена, ни

---

²² А. Младеновић, *Најомене у вези са схваћањима о књижевном језику код Срба у XVIII и у првим деценијама XIX века.* – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад 1981, XXIV/1, 89-92.

²³ А. Младеновић, *О неким славенизмима у ћесмама...*, стр. 28.

руска грађанска ћирилица нису одговарале славеносрпском, а ни простонародном језику. У другој половини XVIII века велики број писаца стихијно примењује сопствена графичка решења за проблематично писање сугласника: **ћ, ђ, љ, њ, џ** и **ј**. То се лако може уочити ако се завири у књиге Орфелинове, Емануела Јанковића, Стефана Стратимировића, Лукијана Мушицког, Атанасија Стојковића и других. Најзначајнији подухват у предвуковском периоду на том пољу учинио је Сава Мркаљ, који је 1810. године у Будиму објавио своју реформу ћирилице у делу *Сало дебелога јер либо азбукојроѿрес*. У несрећеним књижевнोजезичким приликама, када још увек има присталица руско-словенског језика, поред присталица славеносрпског и народног, Мркаљева реформа ћирилице није имала реалну подлогу да буде прихваћена. Зашто? Зато што се Мркаљ у својој реформи усмерио и на реформу црквене ћирилице, чиме је изазвао велико незадовољство према себи од стране црквених кругова, па и угледних интелектуалаца онога времена. Ако са данашње тачке посматрамо оно време, Мркаљ би можда боље прошао да се усредредио само на реформу грађанске ћирилице онога времена. Тако би црквена ћирилица остала у своме домену, заједно са црквенословенским језиком. У сваком случају, Сава Мркаљ се у својој књижици *Сало дебелога јера либо азбукојроѿрес* (Будим, 1810) представио као први модерни реформатор српске ћирилице. Он је први извршио свеобухватну реформу ћирилског писма за потребе писања ондашњим српским књижевним језиком на народној основи. Пре њега то нико није урадио. Он је искључио из ћирилице сва слова која је сматрао сувишним, друго, диграме *ѿѿь, дѿ, љь, њь* је одредио да означавају сугласнике *ћ, ђ, љ, њ* (и то у свим позицијама у речима) и треће, слово *і* (десетеричко и без тачке) одредио је да означава сугласник *ј* (и то у свим позицијама у речима). Његова нова азбука састоји се од следећих 29 слова: а, б, в, г, д, дѿ, е, ж, з, и, і, к, л, љ, м, н, њ, о, п, р, с, т, тѿ, у, ф, х, ц, ч, ш (недостаје једино знак за означавање сугласника џ).²⁴ Године 1814. Вук је у пуној мери прихватио реформисану ћирилицу Саве Мркаља и њу је у два маха усавршавао.

Ова „народњачка” културна линија обезбедила је, заправо, припремила Вуку Караџићу своје присталице – сигурно опредељење за народни језик и реформисану азбуку Саве Мркаља. Као усамљеници – једине присталице рускословенског језика у предвуковско доба били су Григорије Трлајић и Павле Кенгелац. Грађански, славеносрпски језик имао је највише присталица међу писцима. Најупорнији његов заступник био је учени и угледни

²⁴ А. Младеновић, *Напомене о српском књижевном језику за време Првог српског устанка*. – Зборник матице српске за филологију и лингвистику, XLVII/1–2, Нови Сад, 2004, 22.

митрополит Стефан Стратимировић, који се 1805. године у писму Доситеју Обрадовићу изјаснио за употребу славеносрпског језика. То је, по њему, језик више класе, образованог становништва, чиме заправо истиче неопходну особину коју књижевни језик треба да има, а то је његова *йресѣижна функција*. Такође, сматра да за прост народ треба писати простим језиком, туђице треба замењивати домаћим речима. Као што видимо, на примеру ученог Стефана Стратимировића (који се дописивао са Добровским, Копитарем и др.) угледни људи онога времена озбиљно су размишљали о књижевном језику. Таквих примера можемо навести још.

У исто време у Србији се припрема Први српски устанак и већ се појављује знаменити Вук Караџић.

Према томе, основни захтев књижевног језика да функционално подмири све духовне потребе заједнице у којој се употребљава није испуњен у периоду до Вука. Сваки од наведених типова књижевног језика подмиривао је парцијално културна подручја, ниједан није био широко разумљив као народни. Народни је, како се сматрало у то време, имао ману, што се и види из његовог именовања – *йросѣонародни*. Сматрало се да није могао имати престижну функцију с обзиром на то да се њиме није служио образовани грађански слој друштва. Ту функцију, по мишљењу великог броја ондашњих интелектуалаца, могао је испунити славеносрпски. Славеносрпски је имао још једну предност – имао је лексику за апстрактне појмове.

Фонолошки и морфолошки систем славеносрпског књижевног језика почивао је највећим делом на ондашњем шумадијско-војвођанском дијалекту, док се његов речнички фонд одликовао како речима које су припадале српском народном језику тако исто и словенизмима који су поступно, у једном дужем континуираном процесу, подлегали властитом посрбљивању.²⁵ Овај књижевни језик није имао *најписану* норму, али је она у њему постојала обухватајући низ особина српског народног језика, као и понеке црте руско-словенског односно руског језика.²⁶

Литература

Александар Белић, *Учење Св. Саве и његове школе у сиварању нове редакције српских ћирилских сјоменика*. – Светосавски зборник 1, Београд, 1936, 210–276.

²⁵ Вид. А. Младеновић, *Београдски митрополити Мојсије...*, 22–23.

²⁶ Вид. А. Младеновић, *Норма и книжни језик...*, 117–127; А. Младеновић, *Славеносрпски језик*, 135–140.

- Александар Белић, *Вукова борба за народни књижевни језик*. – Изабрана дела VI, стр. 7–178, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998. (Вукова борба за народни и књижевни језик. – Београд, 1948).
- А. Младенович, *Норма и книжни јазик у сербов во вџторой љоловине XVIII – љервых деџаџилеџијях XIX вв.* – Проблеми норми в славјанских литературних јазиках в синхронном и диасхронном аспектах. Докладве на IV заседаниј Международной комисии по славјанским литературным јазикам, Москва (Академия наук СССР. Институт русског јазика. Советский комитет славистов), 1976, 117–127.
- Љупка Васиљев, *Буквар из 1717. џодине – дело Гаврила Сџефановиџа Венџловиџа*. – Зборник за филологију и лингвистику XXXIX/2, Нови Сад, 1996, 166–184.
- Невенка Гошић, *Криџичко издање љовелье Кулина бана*. – Осамсто година Повелье босанског бана Кулина (1189–1989), Зборник радова, АНУБиХ, Сарајево 1989, 15–17.
- Ирена Грицкат, *Сџудије из исџорије срџскохрваџскоџ језика*. – Народна библиотека Србије, Београд, 1975.
- Петар Ђорџић, *Исџорија срџске ћирилице*. – Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, II издање, 1987.
- Павле Ивић, *Преџлед исџорије срџскоџ језика*. – Целокупна дела, VII, Нови Сад, 1998.
- Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. – Београд, 1990.
- Павле Ивић, *Изабрани оџледи II. Из исџорије срџскохрваџскоџ језика*. – Ниш, 1991.
- Вера Јерковић, *Средњовековне орџоџрафске школе код Срба*. – Југословенски семинар за стране слависте 31, Београд, 1980, стр. 19–28.
- Томислав Јовановић, *Сџара срџска књижевносџ. Хресџомаџија*. – Филолошки факултет, Београд, „Нова светлост”, Крагујевац, 2000.
- Александар Младеновић, *Наџомене у вези са схваџањима о књижевном језику код Срба у XVIII веку и у љрвим деценијама XIX века*. – Зборник за филологију и лингвистику XXIV/1, Нови Сад, 1981, 89–92.
- Александар Младеновић, *Неке филолошке наџомене уз џексџове на бакрорезима Хрисџифора Цефаровиџа*. – Српска графика XVIII века, Зборник радова, Београд 1986, стр. 181–186.

- Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*. – Књижевна заједница Новог Сада, Дечје новине из Горњег Милановца, Нови Сад, 1989.
- Александар Младеновић, *Прве српске шћамјане књиџе – најомена с филолошке сћране*. – Археографски прилози 15, Београд, 1993, 33–42.
- Александар Младеновић, *О неким ѿшћанјима сћварања српске редакције сћарословенскоџ језика*. – Археографски прилози 17, Београд, 1995, 7–18.
- Александар Младеновић, *Најомене о једној заједничкој особини српскоџ и буџарскоџ ѿравојиса у време ѿајријарха Јејимија*. – Зборник матице српске за филологију и лингвистику, XLVII/1–2, Нови Сад, 2004, стр. 165–173.
- Александар Младеновић, *Најомене о српском књижевном језику за време Првоџ српскоџ усћанка*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVII/1–2, Нови Сад, 2004, 7–26.
- Александар Младеновић, *Беоџрадски мийројолиј Мојсије Пејровић (1713–1730) и ѿочејшак сћварања српскоџ књижевноџ језика новијеџ времена*. – Глас СДІ Српске академије наука и уметности, Одељење језика и књижевности књ. 21, Београд, 2005, 17–26.
- Предраг Пипер, *Увод у слависћику 1*. – Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998.
- Ђорђе Сп. Радојичић, *Сћаро српско ѿеснишћиво IX–XVIII века*. – Крушевац, „Багдала”, 1966.
- Ђорђе Трифуновић, *Сћара српска књижевност. Основе*, II издање, Београд, 1995.
- Alexander M. Schenker, *The Dawn of Slavic*. – Yale University Press, New Haven and London, 1995.

